

Els catalans a Mèxic: l'exili cultural

'L'exili cultural del 1939. Seixanta anys després' ha estat el títol de diversos congressos que s'han desenvolupat aquesta tardor a tot arreu dels Països Catalans. Un bon motiu per continuar fent memòria.

La repressió que seguí el final de la Guerra del 36 fou furi-bunda. Als Països Catalans, un mínim de 10.000 persones van ser afusellades i, més de 70.000, jutjades per consells de guerra. Les xifres esgarriren, i encara n'hi ha més. El degoteig de persones que fugien de la guerra es convertí en riuada quan va caure el Principat, el febrer de 1939: es calcula que, dels prop de 200.000 catalans que hagueren de "creuar la ratlla", gairebé 100.000 continuaren a l'exili durant dècades.

Després, encara, les depuracions, que comportaren l'acomiadament, només al Principat, de 25.000 funcionaris, el gruix dels quals eren treballadors de l'ensenyament, des del primari fins a la universitat (Barcelona, per exemple, es quedà sense la meitat del seu professorat). A aquest "terror administratiu" cal afegir-hi la substitució cultural que practicà el règim franquista: són els milers de llibres cremats o els 700 mestres de Castella i Extremadura que enviaren al Principat entre abril i agost de 1939, per posar només dos exemples del genocidi, també cultural, de què foren víctimes els Països Catalans.

"El 1939 ho vàrem perdre tot; només ens va quedar el Diccionari Fabra". Són paraules de Carles Riba que expressen abastament la gravetat de la catàstrofe, que pren una nova dimensió si a la quantitat hi afegim la qualitat, si a les xifres hi posem noms. Perquè, aleshores, a més, potser, d'algun familiar represaliat, hi trobarem els referents culturals, polítics i científics del país. Són l'escriptor gironí Carles Rahola i Llorens, el metge Joan Baptista Peset i Aleixandre, rector de la Universitat de València, o el mateix president de la Generalitat, Lluís Companys i Jover, afusellats. Són, en paraules de l'historiador Josep Benet, "el millor filòleg català i president de la Universitat Autònoma de Barcelona, Pompeu Fabra; el millor prehistoriador català, Pere Bosch i Gimpera; el filòsof J. Serra i Húnter; l'arquitecte català més important, Josep Lluís Sert; el músic català més universal, Pau Casals; el pintor català més conegut mundialment, Joan Miró; els

poetes Josep Carner i Carles Riba; el periodista i historiador Antoni Rovira i Virgili; l'historiador Ferran Soldevila; els metges Josep Trueta, F. Duran-Jordà, August Pi i Sunyer; el filòleg Joan Corominas...", tots ells obligats a l'exili. Com Josep Renau, Antoni Maria Sbert, Gabriel Alomar o Carles Esplà. Com tants d'altres.

Si l'amputació soferta pel país fou brutal a tots els nivells –no en va la colonització i la descatalanització van ser objectius fonamentals del règim franquista i una de les causes de la guerra–, la tasca de manteniment i recuperació cultural empresa des de l'exili, com a expressió de la voluntat d'arrelament "d'una consciència nacional catalana" –en paraules escrites a la revista *Pont Blau*, editada a Mèxic els anys cinquanta–, fou immensa.

Mèxic fou, amb l'arribada d'uns 3.000 ciutadans dels Països Catalans, el país que acollí un dels contingents més importants d'exiliats. I des d'on s'impulsaren tot tipus d'iniciatives culturals per tal de fer, també, conèixer al món el cas català. Així doncs, orfeons i societats corals, exposicions, editorials i revistes feren d'aquest país d'ultramar un puntal bàsic que, des de la distància, mantenia ben viva, malgrat tot, la nostra cultura.

No en va el nostre fou un exili actiu. Els més de 180 periòdics i els 450 llibres que s'hi publicaren (la majoria a Mèxic i a l'estat francès) en són una bona mostra. Ja el mateix 1939 la *Revista dels catalans d'Amèrica* iniciava la llarga llista de publicacions (*Recobrament*, *Quaderns de l'exili*, *Catalònia* o *La nostra revista* en són alguns noms explícits) que, a Mèxic, donaren veu als exiliats i als qui, des del país, vivien el silenci imposat pel franquisme (*Pont Blau*, per exemple, acollí els primers escrits en prosa de Joan Fuster).

Aviat en farà seixanta-un anys, de tot això. No serà una xifra rodona, però potser caldrà buscar alguna altra excusa per anar-ho recordant. Sobretot perquè el nostre present és fill directe d'un passat no tan llunyà.

Núria Cadenas

I també directors de cinema

Amb la intenció de "veure quins eren i què feren els realitzadors cinematogràfics dels Països Catalans que van emprendre el camí forçat de l'exili el 1939 cap a les Amèriques o bé que ja s'hi trobaven quan es produí l'ensulsiada", l'historiador del cinema Joaquim Romaguera i Ramió n'ha fet un recull biografiat, *Directors de cinema dels Països Catalans a l'exili d'Amèrica el 1939*, que ara resumim aquí.

Avel·lí Artís i Gener, Tísner (Barcelona, 1912). Aquest conegut escriptor també destaca per la seva habilitat amb els llapis i els pinzells. S'exilia amb la família a França i poc després s'instal·len a Mèxic (1939), on es va estar fins el 1965, quan retornà a Barcelona. A Mèxic exerceix d'escenògraf professional, primer en el teatre i el cinema, més endavant en la publicitat i finalment en la televisió, on va ésser el primer escenògraf del primer canal que es munta a Mèxic, XHTV-Canal 4, a principi dels anys cinquanta. Abans, però, i fruit de la seva experiència, publica el primer llibre en castellà sobre la matèria, *La escenografia en el teatre y el cine* (1947). Com a cineasta, i al marge d'una sèrie de filmacions familiars i de celebracions patriòtiques catalanes, el 1964 rep l'encàrrec de realitzar per al Museu Nacional d'Antropologia de Mèxic el documental *La sabiduría maya*, que explica amb diverses tècniques d'animació –algunes, com la de la marioneta plana, enginyades pel mateix Tísner– el calendari maia i que encara avui es projecta al museu.

Vicenç Guarner i Dalías (Barcelona). Metge que arriba a Mèxic el 1941, procedent del Marroc francès. És guardonat els anys 1978 i 1979 amb els premis Fernández Ocazanza pel film *Ileostomia* (1976).

Antoni Momplet i Guerra (Cadix, 1899-1974). Periodista, després de fer de director escènic al costat de la ballarina Teresita, dirigeix el setmanari *Cine-art. Moderna revista de cinema. Hombres contra hombres* (1934-1935) és el seu primer film, de caire pacifista. El 1937 s'exilia a Argentina, on roda, entre d'altres, *Turbión* (1938) i *En el viejo Buenos Aires* (1942). L'any 1943 es trasllada a Mèxic, on prossegueix l'activitat cinematogràfica, amb pel·lícules com ara *Amok* (1944), amb diàlegs de Max Aub, o *La historia de un canalla* (1946). Posteriorment, l'any 1947 retorna a l'Argentina i, a començament dels cinquanta, a Catalunya, on continua fent cinema durant una dècada més, fins que abandona la professió a la llum de les ofertes que rep per part dels productors, "cinema comercial de gènere d'ínfima qualitat".

Juan Manuel Plaza. Si bé nascut a San Clemente (Conca), se'l considera un valencià d'adopció, car durant el període republicà participa activament a València en el Cine-Estudio Popular, en diverses revistes sobre cinema, forma part de l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura i del grup que confisca el Cine Rialto en esclatar la guerra. Roda una sèrie de curts-metratges documentals, com són *El camarada fusil* (1937), *Ofensiva* (1937) o *Escuela Popular de Guerra* (1938), localitzada a Paterna (Horta). Obligat a exiliar-se, es refugia a França i ben aviat se'n va a Mèxic, on mor, anys després, a la ciutat de Veracruz.

Jaume Salvador i Valls (Barcelona, 1901-1976). Format professionalment a la Gaumont francesa, agafa l'exili americà el 1936. El seu primer treball l'escriu i el realitza a Hollywood el 1938. *Castillos en el aire*, amb el baríton valencià Andreu Pirelló. Després de passar per Cuba, s'instal·la a Mèxic l'any 1941, on desplega una activitat impressionant com a adaptador, guionista o director que abasta l'espectacular xifra de 133 títols (és, a més, el principal argumentista i gran amic de Mario Moreno, "Cantinflas"). De la seva producció se'n podria destacar *El moderno Barba Azul* (1946), comèdia protagonitzada per Buster Keaton, o la col·laboració amb Luis Buñuel a *Susana* (*Carne y demonio*) (1950) i *Una mujer sin amor* (1951).

Joaquim Romaguera